

Iwona Cierkosz

Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach

Umiejętności plastyczne dzieci romskich – mity, stereotypy i fakty

Artistic Skills of Romani Children –
False Truths, Stereotypes and Facts

*„Ach, ludzie, chcielibyście poznać nasze życie,
prawdziwe o Cyganach wieści?
Ja wiem, że mi nie uwierzycie,
ale proszę – wysłuchajcie pieśni
i wierźcie, żem w niej ani słowa nie skłamała”.*

Bronisława Wajs (zwana Papuszą),

„Już moja noga nie postanie, gdzie niegdyś jeździli Cyganie”

Wstęp

Temat funkcjonowania społeczno-kulturowego Romów, zamieszkujących polskie ziemie, nieustannie oscyluje wokół stereotypowego myślenia polskiego społeczeństwa, hermetyczności i niezwyklej tajemniczości grupy romskiej, jej kulturowego rozdarcia (dwujęzyczności i specyficznej dwukulturowości) oraz rozpowszechnionego mitu romskiej wędrówki, wolności i swobody. Gettoizacja i społeczno-kulturowa separacja romskiej grupy etnicznej oraz jej specyfika i kulturowa odrębność wpływa na niski poziom wykształcenia dzieci oraz ich niezwykle zróżnicowany (niezwykle skrajnie opozycyjny względem siebie) sposób funkcjonowania społecznego w przedszkolach czy szkołach. Ze względu na romską kulturę i tradycję – kojarzoną jednoznacznie z radością, wolnością, barwnością i błyszcząco-świecącym przepychem niekoniecznie związanym z majątnością – oraz na niezwykle widoczną separację (szczególnie Romów

Wyżynnych) zastanawiać może fakt, na jakim poziomie kształtują się umiejętności plastyczne dzieci romskich i czy ich prace, charakteryzuje jakiś – mniej lub bardziej skonkretyzowany – manieryzm, związany z cechami ich społecznego funkcjonowania oraz specyficzną kulturą, która – przede wszystkim w przypadku Bergitka Roma¹ – zostaje sukcesywnie i nieubłagalnie zniekształcana. Ze względu na tego typu pytania i niejasności, zaplanowane i przeprowadzone zostały badania dotyczące analizy prac plastycznych dzieci romskich, których wyniki zostaną zaprezentowane w tym artykule. Poprzedzi je część teoretyczno-wprowadzająca, stanowiąca krótką analizę społeczności romskiej żyjącej na ziemiach polskich oraz ich wewnętrznej różnorodności, uwarunkowanej istnieniem czterech szczepów, których sposób kulturowego funkcjonowania jest fascynująco odmienny.

Romowie – kim są, dokąd zmierzają?

Społeczność romska – obok karaimskiej, łemkowskiej i tatarskiej – należy do mniejszości etnicznych, które charakteryzuje między innymi mniejsza liczebność w stosunku do pozostałej części polskiego społeczeństwa, specyficzna i wyróżniająca je kultura, tradycja oraz język (do których podtrzymania świadomie dążą), poczucie wewnętrznej więzi (szczególnie historyczno-kulturalnej) oraz fakt zamieszkiwania ziem polskich przez ich przodków przez co najmniej sto lat². Informacja ta wydaje się istotna ze względu na istniejącą w Polsce ochronę grup mniejszościowych popartą prawnymi regulacjami o charakterze międzynarodowym, dwustronnym oraz wewnątrzpaństwowym³ – w szczególności w obrębie podtrzymania i pielęgnowania własnej (wewnętrznej) kultury oraz ze względu na konieczność podejmowania kulturowych procesów asymilacyjnych oraz działań typowo profilaktycznych, ukierunkowanych na potencjalną możliwość pojawienia się przejawów dyskryminacji względem grup mniejszościowych.

Pochodzenie Romów stanowi zagadnienie dość niejasne, a jego potoczne (nienaukowe) wyjaśnienia są niezwykle zniekształcone i dość tajemnicze – ze względu na wielość, mnogość i różnorodność podań, dotyczących powstania tejże grupy etnicznej. Niemniej jednak ze względu na liczne podobieństwa wyodrębnione między „dialektami Cyganów europejskich a dialektami plemion kafirskich i dardyjskich na północnym zachodzie Indii Wschodnich”⁴ należy uznać, że społeczność romska, wy-

¹ Romowie wyżynni zwani również karpaccimi.

² Dz. U. z dn. 31 stycznia 2005 roku.

³ S. Łodziński, *Dyskryminacja czy nierówność. Problemy dyskryminacji osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce po 1989 roku*, [w:] *Integracja czy dyskryminacja. Polskie wyzwania w progu wielokulturowości*, red. K. Iglicka, Warszawa 2003, s. 43.

⁴ J. Ficowski, *Cyganie na polskich drogach*, Kraków 1985, s. 14.

wodząc się z najniższych warstw społecznych rozpoczęła swą wędrówkę w Indiach nad rzeką Ganges. Przyczyny rozpoczęcia tejże wędrówki są równie niejasne, niepotwierdzone i skrajnie przeciwstawne – jak potoczne tłumaczenie pochodzenia romskiego ludu. Co więcej, wyjaśnienia dotyczące tychże przyczyn przybierają jednocześnie charakter naukowego, aczkolwiek zupełnie niepotwierdzonego faktu oraz mitologiczno-tajemniczej opowieści, związanej w sposób bezpośredni z motywami religijnymi. Jedną z powielanych przez Romów też dotyczących przyczyn rozpoczęcia męczącej wędrówki i jednoczesnego pozbawienia ich ojczyzny i domu (a przy tym poczucia przynależności i tożsamości) jest popełnienie przez nich popopotowego grzechu ciężkiego, za który zostali okrutnie ukarani:

„Nie pamiętam już dokładnie. Matka to opowiadała, jeszcze żyje, to może do niej pojechać (...). Znane to było, że Cyganie tak gnają po świecie za kara. To jest ich grzech, grzech mieli popełnić jeszcze po potopie, wielki jakiś grzech. Jako pokute muszą chodzić po świecie i roboty nijakiej ni mają. Pokuta wielka”⁵.

Inne podania głoszą, że Romowie są potomkami biblijnego bratobójcy – Kaina – i za jego ciężki grzech po dziś dzień ponoszą konsekwencje w postaci nieustającego poszukiwania, żmudnej wędrówki i życia na wygnaniu. Warto podkreślić, że tajemniczość związana z pochodzeniem Romów oraz przekazywane w obrębie ich grupy etnicznej podania dotyczące wyklęcia wskutek popełnienia okrutnego grzechu, wpływają pejoratywnie na ich społeczne funkcjonowanie i w sposób nieubłagalny wręcz potęgują ich inność, podszytą egzotycznością i niesprecyzowaną magicznością.

Początki wędrówek romskich, objętych szczerym aktem pokutniczym, na ziemiach polskich sięgają odległych czasów, co potwierdzają słowa Jerzego Ficowskiego: „Tak od początków XV wieku przemierzali nasz kraj egzotyczni przybysze z południowego-wschodu, uprawiający kowalstwo i wróżbiarstwo, cieszący się poparciem władz, darzeni zabo-
bonnym respektem przez ludność miejscową”⁶. Po pewnym czasie jednak szacunek dla przybyszów wypełniających swoje przeznaczenie, przybierające charakter wręcz martyrologiczny, zaczął maleć, a jego miejsce stopniowo, aczkolwiek sukcesywnie, zajmował lęk przez drobnymi kradzieżami, niewytłumaczalnymi w sposób logiczny czarami oraz egzotyczną i nie do końca zrozumiałą tradycją. Strach ten pozostał do dziś, choć w sposób psychologicznie wytłumaczalny przeobraził się u niektórych ludzi w społeczne niezrozumienie, złość, niechęć, a nawet agresję i jawną nienawiść.

⁵ Cyt za: M.G. Gerlich, *Romowie. Przekraczanie granic własnego świata*, Oświęcim 2001, s. 68.

⁶ J. Ficowski, *Cyganie w Polsce*, Gdańsk 2000, s. 10.

Wewnętrzna różnorodność romskiej grupy mniejszościowej, czyli o czterech szczepach romskich

Skojarzenia dotyczące mniejszości romskiej są niezwykle różnorodne i skrajnie opozycyjne względem siebie – z jednej strony temat romskiego funkcjonowania przesłaniać może falbaniasta spódnica, błyskotki na rękach, przepych, muzyka, śpiew, kolorowe wozy i Don Vasył na tle swojej willi, z drugiej zaś myśląc o Romach, automatycznie nasuwają się niekorzystne obrazy rzeczywistości – biedne koczowiska, stworzone z tektur, koców, dywanów czy pojedynczych desek, niedostosowanie społeczne, kradzieże i inne drobne przewinienia. Skąd ta skojarzeniowa skrajność? Otóż Romowie w Polsce nie są grupą jednolitą społecznie, w obrębie omawianej mniejszości zawierają się cztery szczepy, które różnią się poziomem majątności, kulturą, językiem, stosunkiem do pracy zarobkowej oraz przywiązaniem do tradycji. Zostaną one w tym miejscu skrótowo przedstawione, bowiem stanowią informacyjną podstawę, pozwalającą zrozumieć nie tylko prezentowane wyniki badań, ale również poziom społecznej izolacji niektórych szczepów, która metaforycznie kojarzyć może się z dwumetrowym murem, oddzielającym romskie osiedle bez gazu i prądu od sąsiedniego – znacznie bogatszego w słowackich Koszycach. Pierwsza grupa, uważana za stanowczo najliczniejszą w Polsce to Cyganie Nizinni, którzy nazywają siebie Polską Romą (przez Kelderaszów – Polaca, a Lowarów – Rumungrami). Grupa ta do niedawna prowadziła koczowniczy, wędrowny tryb życia, a przybyła na tereny Polski około XVI wieku, prawdopodobnie z terenów niemieckich, o czym świadczą germańskie naleciałości językowe tego szczepu. Polska Roma jest niezwykle przywiązana do tradycji oraz przestrzegania wewnętrznie obowiązujących zasad i reguł⁷. Następnym szczepem są Kotlarze (Kelderasza, Kelderari), których nazwa bezpośrednio odnosi się do czynności, którą powszechnie się zajmowali – do tradycyjnego kotlarstwa. Są grupą, która przywędrowała z Rumunii i Mołdawii, dobrze sytuowaną i charakteryzującą się dbałością o tradycję oraz skrupulatnie pielęgnującą archaiczny język romani, stąd też ich negatywny stosunek do grupy Bergitka Roma. Trzeci szczep polskich Romów stanowią Lowarzy (Koniarze, Lowaria, Ostryjaki), którzy trudnili się handlem końmi, a przywędrowali najprawdopodobniej z terenów dzisiejszej Rumunii i Węgier, przywożąc ze sobą pięknie zdobione stroje. Romska Lowaria pod względem folklorystycznym jest niezwykle zbliżona do zajmujących się bieleniem cyną miedzianych

kołłów – Kełderasza⁸. Ostatnią i najważniejszą grupę – ze względu na miejsce i specyfikę przeprowadzonych badań – stanowią Bergitka Roma (Cyganie Wyżynni, Karpaccy), którzy osiedlili się na południu Polski, na co wskazuje ich nazwa. Romowie Wyżynni są grupą niezwykle specyficzną z uwagi na prowadzony przez nią tryb życia, sytuację materialną oraz pobłażliwy stosunek do tradycji – inne szczepy mają do niej wyjątkowo negatywny stosunek. Bergitka Roma utrzymuje się z żebractwa oraz różnorodnych form pomocy państwowej, a ich wewnętrzna spójność nie istnieje – brak bowiem wśród nich zwierzchnictwa Sero Roma (jak w Polskiej Romie) czy Romano Kris (jak u Lowarów i Kełderaszy). Żyją oni w oderwaniu od innych szczepów oraz w atmosferze ogólnej izolacji dotyczącej sposobu utrzymywania się oraz stylu życia. Trudną sytuację Cyganów Wyżynnych obrazują między innymi fotorelacje i internetowe artykuły, obszernie opisujące nielegalne koczowiska na terenie Wrocławia czy też szereg incydentów odnoszących się do mocno zniekształconego, społecznego funkcjonowania tejże grupy mniejszościowej wśród Polaków. Edukacja dzieci pochodzących z tego szczepu jest niezwykle trudna – nawet jeżeli zostaną zapisane do szkoły przez swoich rodziców, to i tak ich proces edukacyjny kończy się zaskakująco szybko. Nauka instytucjonalna bowiem – w myśl romskiej kultury – jest mniej ważna niż wiedza zdobyta dzięki doświadczeniu i opowieściom starszyny, zajmującej najważniejsze miejsce wśród członków grupy.

Umiejętności plastyczne dzieci romskich w kontekście mitologizacji romskiej kultury – założenia metodologiczne badań własnych

W związku z powyższymi informacjami dotyczącymi mitów i faktów oscylujących wokół zagadnienia specyfiki romskiej kultury oraz z zupełnym brakiem informacji związanych z artystyczno-wizualnym rozwojem dzieci romskich, zastanawiać może fakt stanowiący jednocześnie główne pytanie badawcze:

- Jaki poziom umiejętności plastycznych przejawiają dzieci romskie w związku z aktualnie trwającą fazą rozwojową?⁹

Co więcej, w związku z rozległością tegoż problemu konieczne wydaje się wyodrębnienie pytań szczegółowych, których słuszność i poprawność uzasadnia przede wszystkim mitologizacja romskiej kultury, analizowanie jej cech charakterystycznych przez pryzmat nieustannej wędrówki,

⁸ Więcej na ten temat w: J. Ficowski, *Cyganie na polskich drogach*, dz. cyt., s. 154–161.

⁹ Faza rozumiana jest w tym przypadku jako stadium rozwoju umiejętności plastycznych.

a jednocześnie przepychu, barwności, bogactwa i opozycyjnej w stosunku do tego ostatniego, czyli biedy i skrajnego ubóstwa, które dotyczą głównie szczepu Romów Wyżynnych:

- W jaki sposób dzieci romskie ze szczepu Bergitka Roma rozwiązują problem plastyczny, wykorzystując jednocześnie środki artystycznego wyrazu?
- Jakie cechy, dotyczące konkretnej fazy rozwojowej, przypisać można pracom plastycznym poszczególnych osób biorących udział w badaniu?
- Czy prace dzieci romskich charakteryzuje przepych (rozumiany – w tym przypadku – jako nieuzasadniona wielość elementów dzieła plastycznego) lub też posługiwanie się specyficznymi symbolami, znakami oraz nadmierną dekoracyjnością detali?
- Jak kształtuje się sposób przygotowania i nastawienia dzieci romskich do zajęć plastycznych i, czy można odnaleźć związek tegoż przygotowania z sytuacją ekonomiczno-materialną dziecka?

Warto zaznaczyć, że umiejętności będą rozpatrywane jako sprawność techniczna (obejmująca sposób rozwiązywania problemu artystycznego w danej technice plastycznej oraz wykorzystania materiałów, narzędzi oraz środków artystycznego wyrazu) oraz kreatywna (dotycząca umiejętności kreowania rzeczywistości w sposób wizualny). Umiejętności plastyczne w żaden sposób nie zostaną utożsamiane ze zdolnościami plastycznymi, które w literaturze naukowej przybierają formę uzdolnień definiowanych jako „zdolności kierunkowe, często określane jako uzdolnienia specjalne lub talent, czyli takie właściwości jednostki, które pozwalają na uzyskiwanie wysokich osiągnięć w konkretnej dziedzinie aktywności, na przykład matematyce, muzyce, czy plastyce”¹⁰. Konkretnie cechy prezentowanych prac plastycznych zostaną zestawione z wyodrębnionymi stadiami rozwoju umiejętności plastycznych dziecka, które w sposób chronologiczny i logiczny zaprezentowane zostały w pozycji książkowej autorstwa Viktora Lovenfelda i Lamberta Brittaina.

Przedstawione w dalszej części artykułu badania przybrały jednoznaczny i metodologicznie uzasadniony sposób wyjaśnienia idiograficznego, związanego w sposób bezpośredni z orientacją diagnostyczną dotyczącą wyjaśnienia i opisanego niezbadanego wycinka rzeczywistości. Ze względu na wieloaspektowość pytań badawczych związanych z jednej strony ze sferą plastyczną, z drugiej zaś z zapleczem materialno-ekonomicznym oraz romską kulturą, konieczne stało się zastosowanie następujących technik badawczych:

- wywiad z nauczycielem plastyki, pozwalający na uzyskanie wiadomości na temat ekonomicznego funkcjonowania dzieci romskich (zasto-

sowanie wywiadu jednoznacznie wskazuje, że badania pozbawione zostały fenomenologicznej bezzałożeniowości);

- obserwacja nieskategoryzowana, pozwalająca na zebranie wiadomości dotyczących przygotowania dziecka romskiego do zajęć oraz jego nastawienia do problemu artystycznego i zachowania podczas lekcji;
- analiza prac plastycznych przeprowadzona przez osobę prowadzącą badania (której wykształcenie pozwala na specjalistyczną ocenę prac plastycznych¹¹) obejmująca:

Ocenę pod względem warsztatowo-kreacyjnym, której kryteria nawiązują w sposób bezpośredni do wskázówek Stefana Szumana ¹²	Zestawienie poszczególnych cech prac plastycznych badanego dziecka z potencjalnie trwającą fazą rozwojową wg Lovenfelda i Brittaina
1. Tematyka pracy plastycznej (w tym wypadku interpretacyjna zgodność z zaproponowanym tematem).	Wyodrębnione fazy rozwojowe:
2. Graficzne ukształtowanie poszczególnych elementów w rysunkach: a) geometryzacja, uproszczenie, schematyzacja, płaskość; b) sposób kształtowania konturu, prowadzenia linii: jednolitość, ekspresyjność, zwięzłość; c) zwięzłość, koherentność, ekspresyjność, czytelność poszczególnych figur; d) uwydatnianie szczegółów poszczególnych elementów w rysunku.	1. Okres bazgrot (2–4 rok życia, okres inicjujący rozwój umiejętności plastycznych). 2. Okres preschematyczny (ok. 4–7 rok życia, podjęcie pierwszych prób ukazania otaczającego dziecko świata). 3. Okres schematu (ok. 7–9 rok życia, dokładne próby odwzorowywania wybranego fragmentu rzeczywistości wraz ze zwiększającym się nasyceniem szczegółami). 4. Okres wczesnego realizmu (ok. 9–12 rok życia, prace rozmiarowo mniejsze, bardziej nasycone szczegółami; dzieci coraz bardziej krytyczne w stosunku do swoich wytworów). 5. Okres wczesnego naturalizmu albo rozmowania (ok. 12–14 rok życia, rosnący samokrytycyzm, skłonność do chowania własnych prac, dostrzeganie rozbieżności między własnymi umiejętnościami a chęcią hiperrealistycznego ukazywania rzeczywistości). 6. Sztuka w okresie dojrzewania (kryzys twórczy vs rozwój zainteresowań kierunkowych).
3. Rozwiązanie kompozycyjne: a) przejrzystość, odpowiednie nasycenie szczegółami, czytelność, związek z tematem; b) rodzaj kompozycji (dynamiczna vs statyczna, otwarta vs zamknięta, hieratyczna, linearna, geometryczna, inna).	
DODATKOWE KRYTERIUM dotyczące romskich uwarunkowań kulturowych: zastosowanie nieuzasadnionej symboliki (znaków, napisów w języku romani), nadmiernej drobiazgowości, barwności.	

Opracowanie: źródło własne

¹¹ Skończone studia kierunkowe: edukacja plastyczna i edukacja wczesnoszkolna (Kolegium Nauczycielskie w Bytomiu) oraz edukacja artystyczna w zakresie sztuk plastycznych (UMCS w Lublinie), uzyskanie dyplomu artystycznego w 2012 roku (pod opieką artystyczną Wydziału Artystycznego UMCS-u w Lublinie).

¹² S. Szuman, *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, Warszawa 1969, s. 163–209.

Dzieci romskie i ich umiejętności plastyczne – wyniki badań

Przeprowadzone w 2011 roku badania pozwoliły na wyodrębnienie cech charakterystycznych prac plastycznych czworga dzieci romskich biorących udział w badaniu i uczęszczających do jednej ze śląskich szkół. Każde dziecko romskie tworzyło pracę na zajęciach plastycznych, które były obserwowane (obserwacja każdej osoby przebiegała raz lub dwa razy, na jednych lub dwóch zajęciach). Tematy zajęć oraz terminy ich obserwacji nie były wcześniej ustalone ani w jakikolwiek sposób zaplanowane – obserwacja była całkowicie spontaniczna (bez wcześniejszych ustaleń z nauczycielem, który zgodził się na taką swobodność). Dzięki temu możliwe stało się rzetelne i adekwatne do rzeczywistości zaobserwowanie i odnotowanie sposobu przygotowania się dzieci romskich do zajęć. Warto zaznaczyć, iż w związku z tym, że badania przybrały charakter jakościowy, niemożliwa stała się generalizacja, ujednoczenie i uogólnienie wyników badań, które traktować należy jako pojedynczy i całkowicie zindywidualizowany rezultat (efekt) pracy poszczególnych dzieci romskich oraz jako czynnik inicjujący podjęcie przez nauczyciela odpowiednich działań praktycznych w instytucji oświatowej. Optymalnie skrócone wyniki badań zostaną przedstawione i uporządkowane w formie czterech, analogicznych strukturalnie tabeli, które umożliwią logiczną prezentację i omówienie wybranych prac plastycznych.

Opis przypadku 1. Jeremiasz

Wiek chłopca w chwili przeprowadzania badań:
dwanaście lat i pięć miesięcy (V klasa szkoły podstawowej)

1. Ogólna sytuacja chłopca na podstawie wywiadu z nauczycielem

Jeremiasz pochodzi z rodziny wielodzietnej, a jego sytuacja materialno-ekonomiczna jest dość ciężka. Rodzice, uważający edukację szkolną za przykry obowiązek, nie wspierają chłopca, a on mimo tego nie przejawia dużych problemów wychowawczo-dydaktycznych. Według opinii nauczyciela plastyki Jeremiasz potrafi systematycznie pracować na zajęciach, co więcej – posiada dość duży potencjał plastyczny.

2. Analiza pracy plastycznej

Rys. 1. Czerwony parasol na deszczu

Temat: „Czerwony parasol na deszczu” (Rys. 1)

Otrzymana ocena: 4 (dobry)

Motyw przewodni: Zastosowanie akcentu barwnego w rysunku kredkami ołówkowymi i mazakami

Spostrzeżenia:

a) Praca została wykonana starannie i sprawia wrażenie kompletnej, dokończonej, szczególnie dopracowanej (wzór na parasolu), całościowo spójnej i przede wszystkim – zgodnej z tematem zajęć oraz motywem przewodnim;

b) Sposób kształtowania przedmiotów za pomocą kreski charakteryzuje jednolitość i zwięzłość, widoczna jest próba wyrysowywania tła za pomocą linii jednolitych, równoległe poziomych względem orientacji kartki;

c) Pracę charakteryzuje kompozycja zamknięta i niejednoznacznie dynamiczna – mimo że główną postać cechuje bezruch, to ekspresyjne kreski symbolizujące deszcz oraz faktyczne krople o różnej wielkości sprawiają wrażenie ruchu;

d) W analizowanej pracy zastosowano wyraźne powiększenie parasola w celu podkreślenia i uwypuklenia tematu pracy;

e) Brak nadmiernej drobiazgowości, strojności, barwności oraz specyficznych znaków, symboli.

3. Przygotowanie do zajęć oraz praca na zajęciach

Jeremiasz pracował intensywnie na zajęciach i był do nich całkowicie przygotowany – zgodnie z poleceniem nauczyciela przyniósł wszelkie niezbędne materiały oraz przybory.

4. Potencjalnie trwająca faza rozwojowa umiejętności plastycznych a zachowania i praca Jeremiasza

Tabela 1. Założenia i ustalenia naukowe związane z fazą wczesnego naturalizmu a rozwój Jeremiasza

Zachowania i umiejętności chłopca jednoznacznie wskazujące na stadium rozwojowe wczesnego naturalizmu	Zachowania chłopca sprzeczne z cechami przypisywanymi fazie rozwojowej wczesnego naturalizmu
<p>Chłopiec:</p> <ul style="list-style-type: none"> – dba o szczegóły w swoich pracach; – przejawia chęć odwzorowywania rzeczywistości taką, jaką ona jest; – próbuje zachowywać odpowiednie proporcje poszczególnych elementów na tworzonym rysunku. 	<p>Chłopiec:</p> <ul style="list-style-type: none"> – chętnie rysuje, maluje, tworzy i opowiada o swoich wytworach plastycznych; – nie wstydzi się swoich prac, nie chowa ich; – nie wykazuje usilnej chęci rysowania karykatur; – przejawia specyficzną „świeżość” i radość tworzenia, charakterystyczną dla dzieci w młodszym wieku.

5. Podsumowanie

Prace plastyczne Jeremiasza charakteryzują ciekawe rozwiązania plastyczne (kompozycyjne, barwne) oraz niezwykła staranność, kompletność i dokładność. Romski dwunastolatek w żadnej ze swoich prac nie podkreślił – w jakikolwiek sposób – przynależności do romskiej kultury.

Warto podkreślić, że mimo zbliżającego się okresu wzmożonego samokrytycyzmu i niechęci do przedsięwzięć plastycznych Jeremiasz tworzy z niezwykłą swobodą i radością.

Opis przypadku 2. Santiago

Wiek chłopca w chwili przeprowadzania badań:

jedenaste lat i cztery miesiące (IV klasa szkoły podstawowej)

1. Ogólna sytuacja chłopca na podstawie wywiadu z nauczycielem
Santiago pochodzi z rodziny wielodzietnej i niezamożnej. Jest pilnym uczniem, stara się systematycznie przygotowywać do zajęć – przynosi niezbędne przybory i materiały, odrabia zadania domowe. Według opinii nauczyciela prowadzącego romski dwunastolatek jest bardzo spokojny (nie sprawia żadnych problemów wychowawczych), a w kontaktach z rówieśnikami wydaje się wycofany.

2. Analiza pracy plastycznej

Rys. 2. Mój własny świat

Temat: „Mój własny świat” (Rys. 2)

Otrzymana ocena: 5 (bardzo dobry)

Motyw przewodni: Ukazanie specyfiki rysowania ołówkiem w połączeniu z kredkami ołówkowymi

Spostrzeżenia:

- a) Pracę Santiago charakteryzuje zgodność z tematem zajęć oraz zaproponowaną techniką plastyczną, stanowiącą motyw przewodni;
- b) Powyższą pracę cechuje wyraźne nasycenie drobiazgami (sposób rysowania trawy, kostki brukowej, czy nawet desek, tworzących ściany domu) oraz całościowa spójność i kompletność;
- c) Graficzne ukształtowanie przedmiotów i poszczególnych elementów cechuje spójna jednolitość i całościowa spójność;
- d) Kompozycję analizowanej pracy charakteryzuje statyczność oraz otwartość;
- e) Santiago umiejętnie zaznaczył linię horyzontu, zarysowując całe tło pracy;
- f) Jedenastoletni chłopiec starał się zaznaczyć bryłowatość budynków, między innymi poprzez zastosowanie (jeszcze nieumiejętne) perspektywy zbieżnej i geometrycznej;
- g) W pracy plastycznej nie widać przesadnego nasycenia drobiazgami, brak jakichkolwiek śladów świadczących o przynależności do kultury rzymskiej.

3. Przygotowanie do zajęć oraz praca na zajęciach

Santiago na zajęciach pracował niezwykle skrupulatnie, czego skutkiem jest między innymi nasycenie pracy wieloma szczegółami i niewielkimi, aczkolwiek pracochłonnymi elementami. Przebieg procesu twórczego był niezwykle ciekawy, bowiem chłopiec dostrzegał popełniane przez siebie błędy i nieustannie modyfikował swoją pracę, o czym świadczą między innymi liczne ślady narzędzia pisarskiego (ołówka), których nie zmasała gumka.

4. Potencjalnie trwająca faza rozwojowa umiejętności plastycznych a zachowania i praca Santiago

Tabela 2. Założenia i ustalenia naukowe związane z fazą wczesnego realizmu i naturalizmu a rozwój umiejętności plastycznych Santiago

Zachowania i umiejętności chłopca jednoznacznie wskazujące na stadium rozwojowe wczesnego realizmu i naturalizmu (wiek przełomowy)	Zachowania chłopca sprzeczne z cechami przypisywanymi fazie rozwojowej wczesnego realizmu i naturalizmu
<p>Chłopiec:</p> <ul style="list-style-type: none"> – zwraca uwagę na mniejsze elementy swojej pracy i stara się je dopracowywać; – jest skłonny do specyficznych przejawów skrajnego samokrytycyzmu, spowodowanego niskim poczuciem własnej wartości; – jest niepewny w stosunku do rozpoczętych działań plastycznych – boi się, że nie będzie w stanie dokończyć pracy w taki sposób, jaki będzie adekwatny do jego wizji. 	<p>Chłopiec:</p> <ul style="list-style-type: none"> – nie przejawia usilnej chęci rysowania uproszczonych i schematycznych karykatur; – potrafi rysować bardzo ekspresyjnie („dziecięco”), co umiejętnie łączy z dbałością o szczegóły.

5. Podsumowanie

Santiago jest chłopcem bardzo cichym i skrytym, niewykazującym problemów dydaktyczno-wychowawczych, ale jednocześnie niezwykle samokrytycznym. Jedenastoletek bardzo często modyfikuje własne pomysły, bojąc się, że praca nie będzie spełniać określonych przez nauczyciela wymogów, co świadczy o jego niskim poczuciu własnej wartości oraz niewierze we własne siły, możliwości i umiejętności. W rysunkach Santiago nie widać żadnych przejawów manieryzmu związanego z romską kulturą oraz symptomów problemów, z jakimi borykają się romscy uczniowie.

Opis przypadku 3. Adrian

Wiek chłopca w chwili przeprowadzania badań:
czternaście lat (IV klasa szkoły podstawowej)

1. Ogólna sytuacja chłopca na podstawie wywiadu z nauczycielem

Adrian pochodzi z rodziny wielodzietnej o bardzo niekorzystnej sytuacji materialnej. Jest pół-Romem, bowiem jego matka pochodzi z mniejszości romskiej, natomiast ojciec jest Polakiem. Ma pięcioro rodzeństwa, w tym dwóch braci w wieku szkolnym wykazujących duże problemy dydaktyczno-wychowawcze, u których stwierdzono upośledzenie w stop-

niu lekkim. Według opinii nauczycieli Adrian wzrasta w bardzo niekorzystnym otoczeniu, sprawia problemy wychowawcze i jednocześnie boryka się z wieloma trudnościami, stanowiącymi konsekwencje wieloletności.

Chłopiec – w szkole – bardzo troszczy się o rodzeństwo. Warto wspomnieć, że jego kontakty z klasowymi koleżankami i kolegami są mocno zniekształcone (widoczna jest oschłość i ogromny dystans starszego chłopca w stosunku do dzieci).

2. Analiza pracy plastycznej

84 Rys. 3. Turystyczne ABC – poddajmy się magii starych miejsc – stworzenie konkursowego logo

Temat: „Turystyczne ABC – poddajmy się magii starych miejsc – stworzenie konkursowego logo”

Otrzymana ocena: 5– (bardzo dobry z minusem)

Motyw przewodni: stworzenie logo magicznego miejsca (budowli) w mieście rodzinnym

Spostrzeżenia:

a) Praca Adriana została stworzona w oderwaniu od obowiązującego tematu lekcyjnego, co więcej – na wyrwanej z zeszytu kartce w kratkę (standardowego rozmiaru A5);

b) Powyższa praca nie jest logiczna i spójna, a poszczególne elementy (flaga Republiki Francuskiej, prostokąt z zaznaczonymi liniami kratki, zniekształcony symbol In-Jang, oraz specyficzny „quasi-graffiti” kształt) nie stanowią koherentnej całości;

c) Pracę charakteryzuje zgeometryzowanie poszczególnych elementów (prawdopodobnie spowodowane kratką na kartce papieru);

d) Wykorzystane i ukazane w pracy elementy graficzne nie noszą cech, znamion jednoznacznie związanych z kulturą romską.

3. Przygotowanie do zajęć oraz praca na zajęciach

Adrian, jako uczeń wykazujący poważne problemy wychowawczo-dydaktyczne, nie był przygotowany do zajęć (co można tłumaczyć jego trudną sytuacją materialną), dlatego też rysował na kartce wyrwanej z zeszytu. Chłopiec na początku zajęć w ogóle nie wykazywał zainteresowania tematem, niemniej jednak w momencie zezwolenia nauczyciela na wykonanie własnego logo, inspirowanego przez graffiti, czternastolatek rozpoczął rysowanie. Praca oceniona została bardzo pozytywnie (bdb–), ponieważ Adrian rzadko rozpoczyna i kończy jakiegokolwiek rysunki (w tym wypadku ocena stanowiła czynnik stricte motywujący).

4. Potencjalnie trwająca faza rozwojowa umiejętności plastycznych a zachowania i praca Adriana

Adrian w trakcie przeprowadzania badań ma czternaście lat (chodząc do klasy IV szkoły podstawowej) i bez wątplenia znajduje się w fazie specyficznego kryzysu plastyczno-twórczego, na co wskazują następujące aspekty jego zachowań:

– chłopiec nie chce chwalić się swoimi rysunkami, tworzonymi nie tylko na lekcji plastyki, ale również na innych zajęciach przedmiotowych;

– prace czternastolatka charakteryzują się specyficzną skłonnością do uproszczeń;

– inspiracją twórczości Adriana są powszechne slogany młodzieżowo-chuligańskie dotyczące policji, piłki nożnej i hip-hopu;

– Adrian wykazuje bardzo niski poziom własnej wartości – nie chce rozmawiać o swoich rysunkach, jednak w przypadku otrzymania pozytywnej oceny wykazuje niezwykłą radość;

– chłopiec nie rysuje prac o charakterze nawiązującym do tematu zajęć – odbiega od niego i nie potrafi go zinterpretować;

– czternastolatek nie podejmuje prób odwzorowywania rzeczywistości, którą w konsekwencji interpretuje na swój własny sposób.

5. Podsumowanie

Adrian jest chłopcem wykazującym duże problemy dotyczące zarówno sfery dydaktycznej, jak i wychowawczej. Czternastolatek nie dąży do realistycznego odwzorowania świata, nie lubi rozmawiać o własnych rysunkach, brakuje mu motywacji i przede wszystkim wiary we własne możliwości. Potrzebuje odpowiednich bodźców ze strony nauczyciela, jego całkowitej akceptacji oraz pozytywnej motywacji.

Opis przypadku 4. Wiktoria

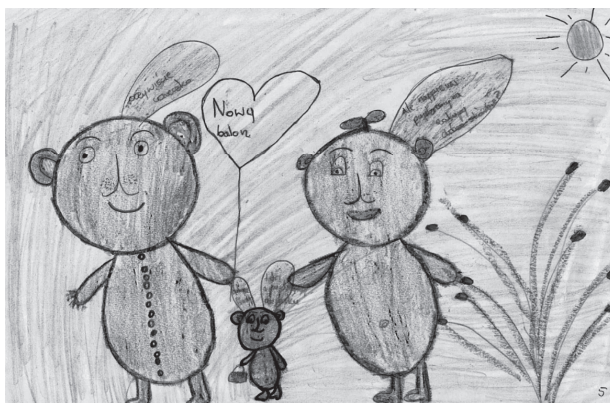
Wiek dziewczynki w chwili przeprowadzania badań:

jedenaste lat i pięć miesięcy (IV klasa szkoły podstawowej)

1. Ogólna sytuacja dziewczynki na podstawie wywiadu z nauczycielem

Wiktoria pochodzi z rodziny niezamożnej, znajdującej się w dość trudnej sytuacji finansowo-materialnej. Dziewczynka nie sprawia problemów wychowawczych, niemniej jednak jest bardzo przeciętną uczennicą, jeżeli chodzi o całościowo pojmowany proces edukacyjny.

2. Analiza pracy plastycznej i próba interpretacji przedstawionej rodziny

86 Rys. 4. Rodzina w ujęciu komiksowym

Temat: „Rodzina w ujęciu komiksowym”

Otrzymana ocena: 5 (bardzo dobry)

Motyw przewodni: wykonanie rysunku w formie komiksowej

Spostrzeżenia:

a) Wiktoria wykonała pracę plastyczną zgodną z tematem zajęć, o czym świadczy ukazanie rodziny misiów oraz zapisanie dialogu w specyficznych „chmurkach komiksowych”;

b) Powyższą pracę cechuje kompozycja statyczna oraz zamknięta;

c) Poszczególne elementy pracy są szczegółowo dopracowane (np. guziki na brzuchu misia) i tworzą wzajemnie uzupełniającą się całość;

d) Wiktoria zastosowała kolory stonowane i współgrające ze sobą;

e) Rodzina misiów usytuowana została na dole kartki, bez zaznaczenia linii horyzontu;

f) Brak jakichkolwiek cech wskazujących na przynależność kulturową dziewczynki;

g) Warto zwrócić uwagę na strukturę misiowej rodziny i rozmowę toczoną przez poszczególnych jej członków:

Wiktoria przedstawiła na swoim rysunku rodzinę misiów, które kojarzyć się mogą z dzieciństwem, radością, uczuciowością, a nawet poczuciem bezpieczeństwa. Rodzina ta składa się z mamy-misia, taty-misia i córki-misia – jest więc rodziną jednopokoleniową i jednodzielną (mniejszość romska natomiast skłonna jest do życia społeczno-rodzinnego o charakterze wielopokoleniowym i wielodzietnym – Wiktoria ma kilkoro rodzeństwa).

Niezwykle istotne wydaje się być użycie i wykorzystanie dialogów, które na zeskanowanym obrazku zaprezentowanym powyżej są mało widoczne:

-córka-miś: tato, a pójdziemy do parku

-tata-miś: oczywiście córeczko

-mama-miś: Ale najpierw pójdziemy na zakupy dobrze skarbie? (pisownia zgodna z zastosowaną przez dziewczynkę).

Powyższa wymiana zdań, skonstruowana przed jedenastolatką, pełna jest zwrotów grzecznościowych oraz specyficznej tolerancyjności i akceptacji względem pomysłów córeczki-misia.

Na rysunku podpisany został balon („Nowy balon”), który mały miś otrzymuje od taty – zabieg ten mógł zostać zastosowany w celu podkreślenia możliwości zakupu i ofiarowania prezentu swojemu dziecku.

3. Przygotowanie do zajęć oraz praca na zajęciach

Wiktoria bardzo chętnie ucześnie na zajęcia plastyczne i wykonuje wszelkiego rodzaju prace plastyczne. Na zajęciach pracowała bardzo rzetelnie, wymyślając rodzinę misiów oraz ukazując dialog zachodzący między jej poszczególnymi członkami.

4. Potencjalnie trwająca faza rozwojowa umiejętności plastycznych a zachowania i praca Wiktorii

Tabela 3. Założenia i ustalenia naukowe związane z fazą wczesnego realizmu i naturalizmu a twórczość plastyczna Wiktorii

Zachowania i umiejętności dziewczynki jednoznacznie wskazujące na stadium rozwojowe wczesnego realizmu i naturalizmu	Zachowania dziewczynki sprzeczne z cechami przypisywanymi fazie rozwojowej wczesnego realizmu i naturalizmu
<p>Dziewczynka:</p> <ul style="list-style-type: none"> – wykonuje swoje prace plastyczne z dużą dbałością o szczegóły i drobiazgi; – tworzy prace całościowo spójne pod względem tematycznym; – podczas procesu twórczego kieruje się ogólnymi wyznacznikami poprawnie wykonanej pracy plastycznej; – umiejętnie unika rysunków zawierających pierwiastek realizmu w postaci odwzorowywania jakiegoś wycinka rzeczywistości. 	<p>Dziewczynka:</p> <ul style="list-style-type: none"> – rysuje bardzo chętnie; – bardzo szybko interpretuje temat zajęć i sprawnie przystępuje do rozwiązania problemu plastycznego; – umiejętnie zastępuje formy realistyczne postaciami i przedmiotami wymyślnymi.

5. Podsumowanie

Wiktorii bardzo chętnie podejmuje się wszelkich działań plastycznych, niemniej jednak charakteryzuje ją niskie poczucie własnej wartości i niewiara w umiejętności plastyczne. W chwili obecnej, umiejętnie omija tematy związane z niezwykle problematycznym odwzorowywaniem świata w sposób realistyczny, interpretując rzeczywistość i ukazując ją na swój własny sposób.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania w sposób wyraźny ukazują zróżnicowanie dotyczące poziomu rozwoju umiejętności plastycznych dzieci romskich. Podjęte czynności badawcze przybrały uzasadnioną orientację jakościową, dlatego niemożliwe staje się uogólnienie zaprezentowanych wyników badań. Warto jednak podkreślić, że w żadnej z prezentowanych prac plastycznych nie pojawiły się symbole, znaki oraz cechy (takie jak nadmierna zdobność, kolorystyczna przesadność), wskazujące na przynależność dzieci do etnicznej mniejszości romskiej. Ciekawy wydaje się również fakt, że

zarówno Jeremiasz, Santiago, jak i Wiktoria, mimo trudnej sytuacji materialnej i środowisku kompletnie niesprzyjającemu edukacji instytucjonalnej (według opinii nauczyciela), nie wykazują żadnych zaburzeń i problemów związanych z niskim rozwojem umiejętności plastycznych. Cechy poszczególnych prac, jak i zachowanie dzieci na zajęciach, wskazywały na adekwatność poziomu rozwoju umiejętności plastycznych do aktualnie trwającego stadium, niemniej jednak w przypadku Jeremiasza i Wiktorii nie zaobserwowano cech niepokojących i wskazujących na wkraczanie w etap kryzysu twórczego – przebieg ich procesu twórczego był radosny, spontaniczny, nie chowali oni swoich prac, nie wstydziła się własnych pomysłów i sposobów interpretacji tematu.

Wyniki przeprowadzonych badań niezwykle mocno podkreśliły konieczność i zasadność idei indywidualizacji nauczania dzieci romskich, które cechuje niski poziom poczucia własnej wartości, uniemożliwiający równy i sprawiedliwy start edukacyjny. Jako że biorące udział w badaniu dzieci chętnie uczestniczyły w przedsięwzięciach plastycznych (po wprowadzeniu czynnika motywującego), warto zastanowić się nad włączeniem działań artystycznych (wizualnych) w ich proces edukacyjny. Może romska kultura niesłusznie kojarzona jest wyłącznie z muzyką? Może znajdzie się w niej miejsce na sztuki wizualne, tak jak wcześniej – za sprawą Bronisławy Wajs – znalazło się miejsce na poezję?

Bibliografia

Caban A., *Najważniejsze tradycje i obyczaje Romów zamieszkujących Polskę*, [w:] *Romowie przewodnik*, red. A. Caban, G. Kondrasiuk, Radomskie Stowarzyszenie Romów, Radom 2009.

Caban A., *Romowie w Polsce – ponad 500 lat historii*, [w:] *Romowie przewodnik*, red. A. Caban, G. Kondrasiuk, Radomskie Stowarzyszenie Romów, Radom 2009.

Fenton S., *Etniczność*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2007.

Ficowski J., *Cyganie na polskich drogach*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1985.

Ficowski J., *Cyganie w Polsce*, Interpress, Warszawa 1989.

Ficowski J., *Demony cudzego czasu*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1986.

Gerlich M.G., *Romowie. Przekraczanie granic własnego świata*, Romski Instytut Wydawniczy, Oświęcim 2001.

Łodziński S., *Dyskryminacja czy nierówność. Problemy dyskryminacji osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce po 1989 roku*, [w:] *Integracja czy dyskryminacja. Polskie wyzwania u progu wielokulturowości*, red. K. Iglicka, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003.

Macrae C.N., Stangor Ch., Hewstone M., *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*, GWP, Gdańsk 1999.

Milewski J., *Dylematy romskiej edukacji*, [w:] *Romowie przewodnik*, red. A. Caban, G. Kondrasiuk, Radomskie Stowarzyszenie Romów, Radom 2009.

Milewski J., *O Cyganach/Romach słów kilka*, [w:] *Romowie przewodnik*, red. A. Caban, G. Kondrasiuk, Radomskie Stowarzyszenie Romów, Radom 2009.

Mróz L., *Od Cyganów do Romów – z Indii do Unii Europejskiej*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2007.

Streszczenie

Proponowany tekst dotyczy badań przeprowadzonych w celu ukazania specyfiki i poziomu rozwoju umiejętności dzieci romskich ze szczepu Bergitka Roma, zamieszkującego tereny Górnego Śląska (w tym przypadku Zabrze). Prezentacja faktycznych wyników badań poprzedzona została krótkim, aczkolwiek treściwym wprowadzeniem w tematykę dotyczącą Romów i ich społeczno-kulturowego funkcjonowania. W rozdziale „Romowie – kim są, dokąd zmierzają?” zaprezentowane zostały fakty dotyczące niejasnego pochodzenia Romów oraz konieczności prowadzenia przez nich żmudnej wędrówki, która według podań tejże społeczności etnicznej przybiera charakter wręcz pokutny. Rozdział następny pt. „Wewnętrzna różnorodność romskiej grupy mniejszościowej, czyli o czterech szczepach romskich”, stanowi prezentację czterech romskich szczepów, które różnią się między sobą przede wszystkim majątkością, dbałością o własną kulturę i język, czy nawet sposobem zarabiania i utrzymywania się. Znajomość specyfiki czterech szczepów romskich jest ważna w aspekcie przeprowadzonych badań dotyczących i bezpośrednio odnoszących się do grupy Bergitka Roma oraz ze względu na niejednoznaczność skojarzeniową dotyczącą tejże społeczności etnicznej (bieda vs. duży majątek, zarabianie wróżbiarstwem czy śpiewem i tańcem estradowym vs. żebractwo itd.). Po części typowo teoretycznej (wprowadzającej) ukazane zostały wyniki badań, które ze względu na przyjętą orientację jakościową nie zostały zgeneralizowane, ale przybrały formę prezentacji wybranych prac plastycznych, opatrzonych odpowiednim komentarzem, sformułowanym na podstawie analizy wytworu dziecięcego oraz obserwacji i wywiadu z nauczycielem. Na końcu rozważań przedstawione zostały również stwierdzenia postulujące słuszność istnienia idei indywidualizacji nauczania – szczególnie w przypadku dzieci romskich, które ze względu na czynniki rodzinne, kulturowe oraz materialne mają niezwykle utrudniony start edukacyjny.

Słowa kluczowe: umiejętności plastyczne, Romowie na Śląsku, mniejszość etniczna, analiza rysunków, kultura romska

The Artistic Skills of Romani Children – False Truths, Stereotypes and Facts

Summary

This text is concerned with research conducted in order to present the characteristics and level of skill development of Romani children from the Bergitka Roma tribe, who reside in Upper Silesia (Zabrze, in this case). The presentation of the research results must be preceded by a short but substantial introduction to the subject of the Romani people and their sociocultural functioning. In the section entitled „The Romani people – who are they and where are they heading?“, facts concerning the unclear origins of the people are discussed; so is the resulting necessity to roam which, taking into account their folk legends, seems to almost resemble a kind of penitence.

The next section, „The internal diversity of the Romani minority group – on four Romani tribes“, constitutes a presentation of four Romani tribes, which differ from one another when it comes to financial status, concern with their own culture and language, and even ways of earning their living. Understanding these four tribes is particularly vital to the author’s research, both because it concerns the Bergitka Roma tribe and because of the ambiguous character of the connotations typically associated with this ethnic community (poverty and wealth, living off fortune-telling or stage performances and begging, etc.). A more theoretical introductory part is followed by the results of the research. Due to the focus on quality, the results are not generalized, but are presented in the form of works of art. Commentary based on the analysis of a work, on observations, and on an interview with a teacher are provided after the images. Lastly, a conclusion is set out, supporting the idea of individualized teaching, especially in the case of Romani children who, due to family, cultural and financial factors, experience hindrances in their early education.

Keywords: artistic skills, Romani people in Silesia, ethnic minority, analysis of works of art, Roma culture

Adres do korespondencji:
e-mail: iw.cierkosz@gmail.com